

УДК 821.133.1-3(09)

ПИСЬМО ПРО СЕБЕ ГЕРОЯ ФРАНЦУЗЬКОГО РОМАНУ: ДО ПИТАННЯ ПРО ЖАНРОВУ ПАРАДИГМУ

Юлія Юхимівна Павленко

y171278@yahoo.com

Кандидат філологічних наук, доцент

Кафедра теорії та історії світової літератури

Київський національний лінгвістичний університет

Вул. Велика Васильківська 73, 03150, м. Київ, Україна

Анотація. Запропонований аналіз жанрових параметрів французького роману, формою розповіді яких виступає письмо про Себе героя-оповідача, на основі праці Ж.-М. Шефера „Що таке літературний жанр?” В ході дослідження експлікуються жанрові індекси, ознаки та маркери письма про Себе фікціонального суб'єкта, що дозволяє простежувати трансісторичні константи даного типу романів від Просвітництва до епохи літературного модернізму. Особлива увага приділяється комунікативній рамці простору письма.

Ключові слова: письмо про Себе, фікціональний суб'єкт, жанр, жанрові індекси, ознаки, маркери, комунікативна рамка, інтенціональний акт.

Думка Ж. Дерріда: „письмо уникає визначення”, що лежить в основі всіх сучасних праць про природу письма і тому може вважатися аксіоматичною, як відомо, зовсім не означає відмову від спроб наблизитися до розуміння природи такого явища, як письмо про Себе. Навіть більше, саме відмова письма коритися певним усталеним правилам і призводить до невпинного дослідження даного феномену провідними сучасними вченими. Праці, в яких предметом вивчення постає написання суб'єктом історії свого життя, можна умовно поділити на дві підгрупи. Першу складуть дослідження письма про Себе реальних історичних осіб (переважно, філософів, письменників). Цей напрям вивчення художньої природи феномену особистісного письма має свою історію, значну кількість напрацювань у літературознавстві різних країн (М. М. Бахтін, Ю. М. Лотман, М. Фуко, Ж. Дерріда, Р. Барт, Ж. Гюсдорф, Ф. Лежен, С. Дубровські, В. Подорога та багато інших). Другу групу утворюють праці, присвячені письму героя художнього твору. На відміну від першої групи, в цій відсутні ґрунтовні

дослідження, оскільки скеровування літературознавчої оптики на письмо фікціонального суб'єкта є досить новим науковим явищем (перші кроки до розбудови даного вектора зробили представники французької тематичної критики: Ж. Руссе, Ж.–П. Рішар). Якщо раніше письмо героя художнього твору потрапляло в поле дослідження як похідне питання від письма реальної людини і, відповідно, не ставало предметом прискіпливого наукового вивчення, то виокремлення його в 3-під влади проблем міметичності письма, відштовхування від теоретичних набутоків у галузі автофікціональності в сучасному літературознавстві свідчить про зміну антропологічної перспективи аналізу художнього простору. Звернення до письма про *Себе* фікціонального суб'єкта продиктоване логікою розвитку сучасного літературознавства. Розгляд практики письма героїв, які найчастіше аналізувались у співвідношенні з життям автора романів, – це герої Мюссе („Сповідь сина століття”) та Константа („Адольф”) в контексті дослідження процесуальності письма героїв епохи Просвітництва („Юлія, або Нова Елоїза” Руссо, „Історія кавалера де Грійє та Манон Леско”, „Історія однієї гречанки” Прево, „Черниця” Дідро, „Небезпечні зв'язки” Лакло), героїв текстів французького романтизму, що не містять експліцитних прикладів зв'язку їх історії життя з біографією первинного автора („Анжеліка” Нерваля зі збірки „Діви вогню” та „Листи двох молодих жінок” Бальзака з етюдів звичаїв „Людської комедії”), героїв творів епохи літературного модернізму („Гадючник”, „Підліток інакших часів” Моріака, „Щоденник сільського кюре” Бернаноса, „Сутінковий красень” Грака, „Нудота” Сартра) дозволяє сфокусуватись на типових особливостях письма про *Себе* героя французького роману. Розмова про жанрову парадигму, що вважається тотожною дослідженню питання „що таке література” [3, с. 10], при невизначеності письма як такого може вважатися способом розкриття різнорівневих реєстрів письма про *Себе* фікціонального суб'єкта. Дане дослідження продиктоване бажанням знайти спільний знаменник у різнопланових у широкому розумінні текстах (що належить до різних культурних епох, написані різними авторами, в різній стильовій манері), і тим самим претендувати на визначення осердя такого художнього феномену, як письмо про *Себе* героя французького роману.

Французький літературознавець Ж.-М. Шефер у ґрунтовній праці „Що таке літературний жанр?” наводить думку Алістера Фаулера про головне призначення теорії жанрів, яка покликана

допомагати в процесі читання та тлумачення [3, с. 110]. Шефер ілюстративно доводить думку про те, що жанрова логіка має не одиничний, а множинний характер, що дозволяє подивитись на письмо про *Себе* героя французького роману як на жанрове ім'я, що позначає корпус текстів, досліджуваних у внутрішній перспективі.

Письмо про *Себе* фікціонального суб'єкта може претендувати на нове жанрове ім'я чи модифікацію вже усталеного, оскільки „проект вичерпаного переліку в будь-якому разі був би нездійсненим, позаяк кількість жанрових термінів можна скільки завгодно змінювати” і „жанрова теорія, якою б вона не була: не може розкласти літературу на взаємно виключаючі класи текстів” [3, с. 78]. При цьому, не заперечуючи належність до жанру роману, клас творів, які дозволяють назвати їх письмом про *Себе* героя французького роману, володіє оригінальними сутнісними характеристиками, тобто власною внутрішньою природою, відповідно до якої він розвивається (останнє слово носить умовний характер, адже від Просвітництва до модернізму в даному класі текстів простежується константність). Так, просвітницька світоглядна парадигма надає письму характеристик простору самоутвердження суб'єкта, що наближає останнього до самопізнання. Даний маркер транслюється в текст-письмо наступних епох. Письмо про *Себе* фікціонального суб'єкта як жанрове ім'я не довільне, бо існують постійні (трансісторичні – принаймні у французькій літературі) критерії, що дозволяють групувати тексти під одним найменуванням і на підставі цього стверджувати, що вони характеризуються субстанційною ідентичністю, а тому письмо про *Себе* не є збірним поняттям.

Письмо про *Себе* не підкорюється правилам, що могли б бути експліцитно сформульованими в певному трактаті, а тому для нього не характерний режим екземпліфікації (хоча дефініція жанрового класу стосується характеристик, які притаманні усім його членам, а відтак передбачувані жанровим ім'ям ознаки рекурентні). Правило не реалізується в тексті-письмі, а застосовується, оскільки норма утворюється сумою текстів. Серед романів французької літератури від Просвітництва до модернізму, об'єднаних під ім'ям письмо про *Себе* фікціонального суб'єкта, не існує ідеального зразка. Отже, конвенція твору з жанровим ім'ям письмо про *Себе* конститутивна.

Метод аналізу жанрових параметрів тексту-письма передбачає аналітичний опис структурних характеристик романів. Як стверджує Шефер, фундаментальною опозицією для визначення жанру є авторський та читацький режими, оскільки читацький режим утворення жанрових понять, перед тим як служити для класифікаційних задач, присутній у кожному акті сприйняття, адже сприйняття завжди передбачає тлумачення, а воно неможливе поза тим чи іншим жанровим горизонтом [3, с. 157].

Французький дослідник розрізняє жанрові індекси, жанрові ознаки та жанрові маркери. „Індекси виконують метатекстуальну функцію і мають наочний характер, оскільки покликані направляти роботу читання, дозволяючи читачу визначити місце тексту в своєму жанровому кругозорі” [3, с. 176–177]. Зважаючи на те, що твори, оповідною формою яких є виписування героєм історії свого життя, традиційно відносять до жанру роману, і дане дослідження не має на меті спростувати цю жанрову валентність, а виключно означити провідні константи такого явища, як письмо про *Себе* фікціонального суб’єкта, жанрові індекси є найприйнятнішим інструментарієм опису групи текстів у середині такого мегажанру, як роман. Оскільки розмовою про письмо фікціонального суб’єкта не класифікуються твори, а з’ясовуються відношення між ними, інструментарій дослідження жанру покликаний виконувати функцію вказівних ознак.

Жанрові ознаки виконують власне структурну функцію і не мають наочного характеру. Письмо про *Себе* фікціонального суб’єкта дозволяє простежити чіткі зв’язки між індексами та ознаками. Відношення між ними Шефер порівнює з відношенням між фасадом будинку та матеріалом, з якого він побудований, зазначаючи, що, як відомо, фасад може бути оманливим [1, с. 174]. Використання у творі лексем „щоденник”, „листи”, будь-яких відсилань до процесу письма (на кшталт, „написана ним самим”) виконує функцію індексу письма про *Себе* фікціонального суб’єкта, оскільки дозволяє читачу впізнати текстуальну модель, до якої належить твір. Ці індекси, про які йде мова, знаходяться головно в паратекстуальному апараті (заголовок, підзаголовок, вказівка авторського наміру).

Водночас подібні елементи можна вважати також ознаками, адже вони включені в процес модулювання певної жанрової характеристики. Іншими словами, жанрові індекси в письмі про *Себе* героя художнього твору не вводять в оману читача. Читацьке

конструювання цього акту висловлювання збігається з первинним статусом висловлювання даного тексту.

Цікавими прикладами письма про *Себе* героя французького роману виступають твори, в яких індекси знаходяться не на поверхні, не у формальних характеристиках (на відміну від епістолярного роману чи навіть роману-щоденника). Індекс читання в романі Фромантен „Домінік” виступає непрямою вказівкою на письмо: малоромантичною оповіддю, що пропонується читачу, називає суб’єкт письма історію Домініка. У творі Прево „Історія однієї гречанки”, в передмові до історії героя-оповідача, автор, який виступає в ролі редактора-видавця, зазначає, що рукопис знайшов серед паперів відомого у світі чоловіка. А у двох романах Жюль Верна, де представлено письмо про *Себе*, жанрові індекси вміщено в розгортання поетичного ландшафту. В романі „20 тисяч лє під водою” про письмо героя читач дізнається лише на останній сторінці завдяки апелюванню Пана Аронікса, професора Паризького музею, до процесу читання: „я проглядаю розповідь про наші пригоди. Вона точна – жоден факт не упущено, жодна деталь не роздута” [1, с. 285]. В романі „Подорож до центру Землі” автор не маскується під видавця, як це було в передмовах до епістолярних романів епохи Просвітництва, герой-оповідач сам доносить історію до читача, вказуючи на роботу письма: „На закінчення я повинен додати, що „Подорож до центру Землі” прикувала до себе надзвичайну увагу в усьому світі. Цей твір був надрукований та перевиданий на усіх мовах” [2, с. 337–338]. Як видно з наведених прикладів, можна вести мову про „непрямі” індекси письма, що пов’язані з процесом читання, а тому, природно, з’являються наприкінці розповіді (адже читання в прямому розумінні йде за письмом). Такий тип індексу підкреслює головну характеристику тексту-письма – вічне становлення, оскільки спонукають реципієнта здійснити повторну прогулянку літературним лісом, що, на відміну від первинного прочитання, буде визначати розуміння поетичного ландшафту в координатами такого феномену, як письмо про *Себе*. „Непрямі” індекси роботи письма змінюють структуру жанрового очікування, перетворюючи жанр у паражанр.

Визначення жанрової інтенціональності письма про *Себе* героя роману повинне також опиратися на відповідні текстуальні маркери, якими Шефер називає текстуальні сліди факторів, що належать до рівня комунікації: „вони відрізняються від жанрових

ознак тим, що екземпліфікують певні інтенціональні якості, тоді як ознаки моделюють текстуальні характеристики” [3, с. 175].

Тексти, де історія знаходить вираження через практику виписування свого минулого героєм-оповідачем, містять вказівки на присутність різних інтенціональних актів. Наприклад, варто подивитися на роман епохи Просвітництва як основу наративного модусу – письма про *Себе* фікціонального суб’єкта. Як відомо, в романі XVIII століття на авансцену виходить лист, головною жанровою ознакою якого є адресованість мовленнєвої діяльності вираженому адресату. Зворотнє листування, репрезентоване романами Руссо „Юлія, або Нова Елоїза”, Монтеस्क’є „Персидські листи”, Лакло „Небезпечні зв’язки”, дозволяє реалізувати прийом накладання точок зору. Множення оптики на певну подію стає способом об’єктивізації та, відповідно, пізнання предмета письма. Дистанційний діалог як риса жанру листа поширюється в літературі Просвітництва на всі моделі письма героїв. Відстроченість, відсутність спонтанної реакції адресата стає умовою заглиблення homo scribens у власний внутрішній світ, можна навіть сказати – маскою автокомунікації суб’єкта письма.

Гетерогенність інтенціональних актів простору письма яскраво ілюструє роман „Черниця” Д. Дідро. Звертання до маркіза-благодійника на початку та в кінці розповіді Сюзанни утворюють мінімальну відповідність жанрової форми письма героїні Дідро листу. Віддаленість адресата, що у випадку черниці загострюється через незнання дівчиною особи маркіза, до віртуальності образу останнього (в романі відсутні згадки про нього, окрім почутого від когось схвального відгуку про його якості характеру), вказує на критичне ставлення до себе Сюзанни. Образ черниці розщеплюється в просторі письма на оповідача та персонажа, а в умовах граничної відвертості оповідача при аналітичному дослідженні власного життя – ще й на реципієнта. В комунікативному коридорі „Я” – „Я” письмо Сюзанни постає моралізаторським звітом перед собою. Цілий комплекс жанрових характеристик формують гетерогенність письма героїні в даному творі та потребу навести риси однієї з ключових модальностей, а саме – сповідальності. За своєю природою сповідь включає в себе момент звільнення, очищення суб’єкта сповіді від небезпечної правди. Сюзанна не лише розповідає сімейні таємниці, а об’єктивним словом, позбавленим експресивного забарвлення, переказує знуцання над собою в монастирі, і тим звільняє свою пам’ять від болю. Даний процес вимагає від дівчини внутрішнього

зусилля відкрити свою душу. Сюзанна постає індивідом, який власними силами вже нічого не може виправити у своєму житті. Письмо стає для неї мольбою про спасіння та водночас усвідомленим прощенням винуватців своїх нещастя. Як сповідь розповідь героїні Дідро характеризується комунікативною свободою, стильовою та композиційною незалежністю. Розповідь Сюзанни може прочитуватись і як проповідь про цінність індивідуальної свободи життя, оскільки свою історію героїня Дідро розповідає широкій аудиторії читачів, віртуальний образ яких криється за маскою умовного адресата – маркіза. При розгляді історії черниці в просторі, створюваному рамками жанру проповіді, розказувана історія набуває ознак притчевості.

У письмі героїв-просвітників, що датують свої записи (в французькій літературі – листи героїв Монтеск'є та Лакло, в англійській найвідомішим прикладом виступає письмо Робінзона), знаходить вираження метафора щоденникового часу – стріла часу (що передбачає спрямованість, початок та кінець). Фігура непрямого адресата, що має місце в тексті-письмі як потенційний учасник комунікативного акту, є ключовою для жанру щоденника.

Накладання інтенціональних актів виступає характерною ознакою простору письма фікціонального суб'єкта від Просвітництва до модернізму і спонукає не зупинятися у визначенні жанрової природи романів, історія в яких розгортається через письмо про *Себе* героя художнього твору, на формулах „епістолярний роман”, „автобіографічний роман”, „роман-щоденник” тощо.

Шефер ілюстративно доводить думку про те, що різноманітність ситуацій висловлювання в рамках одного і того ж жанру є одним з прикладів того, що жанрові імена рідко однозначно визначають тексти, які називають. Цього не можна сказати про групу текстів, об'єднаних назвою „письмо про *Себе* героя художнього твору”. Для ситуації висловлювання в письмі про *Себе* фікціонального суб'єкта характерна стабільність. Незалежно від того, якою моделлю письма називає свій дискурс герой: листом, щоденником, письмовою історією життя, записками, сповіддю, – головні характеристики комунікативного акту залишаються незмінними. Герой, що постає в амплуа *homo scribens*, вступає в діалог із собою *Іншим* з метою розкриття таємниць свого внутрішнього світу, гармонізації свого „Я” та, відповідно, зміни траєкторії розгортання свого майбутнього через розуміння подій минулого.

Жанрове ім'я, як показує Ж.-М. Шефер, застосовується до принаймні двох відмінностей, пов'язаних зі статусом акту висловлювання. Перша відмінність – між серйозним та фікціональним висловлюванням, причому останній являє собою варіант ігрового висловлювання, суть якого зводиться до досягнення ефекту правдивості. Фікціональність тексту залежить, перш за все, не від статусу суб'єкта висловлювання, а скоріше від статусу акту висловлювання. Розрізнення між статусом висловлювання та статусом його суб'єкта привносить суттєве розмежування в письмо про Себе. В текстах, що складають предмет дослідження в першій групі умовно виділених праць про індивідуальне письмо, існує відмінність між суб'єктом та мовленнєвим повідомленням: романна оповідь може тлумачитись як вигадане висловлювання (вигадані мемуари) реальної людини. При розгляді романного простору як практики письма про Себе героя художнього твору з'ясовується, що вигадані як акт висловлювання, так і його суб'єкт. Оскільки письмо про Себе фікціонального суб'єкта заповнює весь простір роману, а не є простою складовою його частиною (як у випадку спорадичних листів чи записок персонажів, на противагу епістолярному роману), сама розгорнутість письма, широта формату письмового слова як сліду надає реалістичності суб'єкту висловлювання та переконує в правдивості оповіданої історії. Ефекту реальності підкорений також пакт між героєм-оповідачем та віртуальним читачем, за умовами якого нівелюється дистанція між героєм як фікціональним суб'єктом та зовнішнім реципієнтом як реальною особою. Окрім того, індексами роботи письма завжди виступають жанрові модуси, які найбільш розвинені в ту чи іншу епоху: лист у Просвітництві, автобіографія героя-романтика, щоденник героя літературного модернізму надають реалістичності самому образу вигаданого суб'єкта письма.

На рівні своєї комунікативної рамки письмо про Себе (у варіанті щоденника – експліцитно, в інших варіантах – через топос маски) визначається як акт з рефлексивною адресацією та мнемотичною функцією, що задають особливу текстуальну реальність.

Звичайно, розгляд письма про Себе фікціонального суб'єкта крізь призму сучасного розуміння теорії жанрів (запропонована Ж.-М. Шефером) не вичерпує глибини даного питання. Проведене дослідження засвідчує, що константами виміру письма про Себе героя французького роману виступає відмова від вкладання в рамки

декларованого модусу письма, при якій зберігаються характеристики, які, як може здатися на перший погляд, мали б взаємно виключати одна одну. Виписування історії свого життя через діалог із зовнішнім реципієнтом стає для героя формуванням простору зустрічі з собою *Іншим* як умови самопізнання, а тому для жанрових маркерів письма про Себе фікціонального суб'єкта характерна трансгресія. Автокомунікативність притаманна всім формам письма про *Себе*, найширше виражена в щоденнику (як засвідчують приклади романів епохи літературного модернізму) досягається незмінною орієнтацією на стороннього адресата (запрограмовану листом Просвітництва). Виявлені в письмі про *Себе* фікціонального суб'єкта жанрові індекси, ознаки та маркери відкривають горизонт дослідження творів, дієзис яких формує письмо героя-оповідача, як паражанру.

1. *Verne J. Vingt mille lieues sous les mers / J. Verne. – Paris : Hachette Livre, 1997. – 287 p.*
2. *Verne J. Voyage au centre de la Terre / J. Verne. – Paris : Hachette Livre, 1996. – 339 p.*
3. *Schaeffer J.-M. Qu'est-ce qu'un genre littéraire? / J.-M. Schaeffer. – Paris : Éditions du seuil, 1989. –188 p.*

ПИСЬМО О СЕБЕ ГЕРОЯ ФРАНЦУЗКОГО РОМАНА: К ВОПРОСУ О ЖАНРОВОЙ ПАРАДИГМЕ

Юлия Ефимовна Павленко

y171278@yahoo.com

Кандидат филологических наук, доцент

*Кафедра теории и истории зарубежной литературы
Киевский национальный лингвистический университет*

Ул. Большая Васильковская 73, 03150, г. Киев, Украина

Аннотация. На основе идей Ж.-М. Шефера („Что такое литературный жанр?“) представлен анализ жанровых параметров французского романа, формой повествования которых выступает письмо о Себе героя-рассказчика. Исследование выявляет жанровые индексы, характеристики и маркеры письма о Себе фикционального субъекта, что позволяет утверждать о наличии трансисторических констант данного типа романов от Просвещения до эпохи литературного модернизма. В центре внимания находится коммуникативная рамка пространства письма о Себе.

Ключевые слова: письмо о Себе, фикциональный субъект, жанр, жанровые индексы, характеристики, маркеры, коммуникативная рамка, интенциональный акт.

PROTAGONIST'S SELF-WRITING IN FRENCH NOVEL: APPROACHING THE PROBLEM OF GENRE PARADIGM

Yulia Pavlenko

y171278@yahoo.com

*Chair for Theory and History of World's Literature
Kyiv National Linguistic University
Velyka Vasylkivska Street, 73, 03150, Kyiv, Ukraine*

Abstract. The article introduces the analysis of the French novel's genre parameters, one of the core element of which is the specificity of the narrative form of a protagonist-narrator's self-writing. The given research is based on J.-M. Schaeffer's ideas (*Qu'est-ce qu'un genre littéraire?*). It focuses on the communicative frame of writing's space about one(him/her)self.

The study shows that the text's convention with "Self-writing" genre is of great importance.

Analytical description of the structural characteristics as methodological approach to the novels, in which poetic landscape is Self-writing by fictional person, identifies genre indexes, characteristics and markers of writing about oneself. As a result, the study makes it possible to assert the existence of transhistorical constants in such type of novels from the period of Enlightenment to the literary modernism times.

Connection between genre indexes and characteristics serves one more object of the analysis.

The study introduces the category of self-writing "indirect" index, which changes the structure of the genre expectations and transforms genre into paragenre.

A special attention in the field of interpretation is paid to the correlation of fiction and reality in self-writing. The study comes to the definition of self-writing genre's intentionality. A protagonist, who performs the function of homo scribens, enters into a dialogue with Self-Other, with an eye to disclosure inner secrets of his world and to achieve the self-harmonization, resulting in, accordingly, a change of the trajectory of his future through understanding of the past.

Keys words: self-writing, fictional subject, genre, genre indexes, genre characteristics, genre markers, communicative frame, intentional act.

References

1. Verne J. *Vingt mille lieues sous les mers*. Paris, 1997, 287 p.
2. Verne J. *Voyage au centre de la Terre*. Paris, 1996, 339 p.
3. Schaeffer J.-M. *Qu'est-ce qu'un genre littéraire?*. Paris, 1989, 188 p.

Suggested citation

Pavlenko Y. Pys'mo pro sebe heroia frantsuz'koho romanu: do pytannia pro zhanrovu paradyhmu [Protagonist's Self-writing in French Novel: Approaching the Problem of Genre Paradigm]. *Pytannia literaturoznavstva*, 2013, no. 87, pp. 338–347. (in Ukrainian).

Стаття прийнята до друку 8.04.2013 р.